

AZƏRBAYCANIN DAVAMLI İNKİŞAFINDA EKOLOJİ TURİZMİN POTENSIAL İMKANLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Mustafayeva N.Ə.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası, "Davamlı inkişafın planlaşdırılması və
idarə edilməsi" kafedrasının dosenti, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: soilnur@yahoo.com*

Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin olunması iqtisadiyyatın sahələri arasında tarazlığın yaradılmasını, əmək, təbii və maddi resurslardan səmərəli istifadəni zəruri edir. Son dövrlər ölkənin kompleks sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına da zəmin yaratmışdır. Azərbaycan dövlət siyasətinin turizm sahəsinin inkişafını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqamət olaraq, müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməlidir. Son dövrlərdə dünya turizm sənayesinin ən yüksək sürətlə inkişaf edən sahələrindən birini isə məhz ekoloji turizm təşkil edir. Turizmin tərkib hissələrindən biri olaraq ekoturizm hal-hazırda ölkəmiz üçün kiyafət qədər perspektivli bir sahəyə çevrilmiş və bu sahədə aparılan dövlət siyasəti ildən-ildə təkmilləşdirilərək qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi naminə güclü potensiala malik olan bir istiqamətə çevrilmişdir.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, ekoturizm, davamlı turizm, qeyri-neft sektoru, sindrom, potensial*

Turizm son dövrlərdə sürətlə inkişaf edən bir iqtisadi sektor olaraq, dünya iqtisadiyyatında vacib yer tutmağa başlamışdır. Bu isə davamlı inkişafın yeni istiqamətlərinin turizm fəaliyyətinə nüfuz etməsinə gətirib çıxarmışdır. Cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı qəbul edilən global davamlı inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq "Davamlı turizm" anlayışı gündəmə gəlmişdir. Turizmdə davamlılıq elə bir inkişafı nəzərdə tutur ki, bu prosesdə indiki nəsillərin ehtiyaclarının təmin olunması gələcək nəsillərə problem yaratmadan həyata keçirilir. Həmçinin bu, öz təbiətini dağıtmayan, cəmiyyətin tarazlaşdırılmış, düşünülmüş, idarə olunan və fasiləsiz inkişafını təmin edən bir fəaliyyətdir. Başqa sözlə desək, davamlı inkişaf nəsillər boyu əhalinin yüksək həyat keyfiyyətini təmin edəcək təbii resursların tükənməsinə şərait yaratmadan, ondan ekoloji baxımdan məqsədəuyğun qaydada istifadə etmək əsasında cəmiyyətin dayanıqlı inkişafını özündə ifadə edir [1]. Ölkəmizdə müalicə-sağlamlıq, qış, dağ-idman, kənd, ekoturizm növləri baxımından da unikal resurslara malikdir. Son

dövlərdə ekoturizm turizmin sənayesinin ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən biridir. Ekoloji turizm istirahət və təbiətdən zövq almaq üçün istifadənin yeni forması olmaqla bərabər, bioloji müxtəlifliyin mühafizəsini təbliğ etməklə, təbii-rekreasiya ehtiyatlarından ən düşünülmüş formada istifadə etməyi, həmçinin də turizm fəaliyyətinin davamlı olmağını təmin etmək məqsədilə “qeyri-aşındırıcı” təbiətdən səmərəli istifadə rejiminin işlənilməsi və hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələb edir. [2] Ekoloji turizmin əsas inkişaf tendensiyaları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu sahə üzrə ixtisaslaşmış qolu sayılan Ümumdünya Turizm Təşkilatı (BMÜTT) tərəfindən müəyyən olunmuşdur. Sözügedən bu təşkilatın proqnozlarına əsasən, ekoloji turizm 2020-ci ilədək olan müddətdə turizmin inkişafının beş əsas prioritet və strateji yönələri sırasına aiddir [1].

Respublikamıza Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının tabeliyindəki Ümumdünya Turizm Təşkilatı vasitəsilə ekoloji turizmin inkişaf edilməsi nöqtədən nəzərdən ən perspektivli və davamlı yerlərdən biri olaraq baxılır. Ölkə prezidentimiz İlham Əliyevin 2011-ci ili turizm ili elan olunduğu bildirildikdə bu məsələyə respublikamızda necə önəm verildiyinin ən bariz göstəricisidir. Ekoturizm elə bir turizm növüdür ki, burada ətraf mühitin qorunması və yerli əhalinin maddi və mənəvi rifah halını yaxşılaşdırmaq, eləcə də onun tələblərini qarşılamaq üçün yüksək potensiala sahib olan davamlı bir turizm növü sayılır.

Ekoloji turizmin mahiyyətini araşdırmaq üçün ilk olaraq “ekoloji turizmin” anlayışının mənşəyini araşdırmaq lazımdır. “Ekoloji turizm” anlayışı ingilis sözləri olan “ecological tourism” və yaxud da qısaldılmış şəkildə desək “ecotourism” sözlərindən yaranmışdır. Bu sözlərin mənşəyinin təhlilindən məlum olur ki, ekoloji turizm yerli sosial-mədəni mühitin qorunmasını və ərazinin fasiləsiz inkişafını təmin etmiş və təbiətlə mehriban münasibətləri formalaşdıran turizm növüdür. Ekoloji turizm anlayışı ilk dəfə meksikalı iqtisadçı Hektor Seballos-Laskurya tərəfindən təklif olunmuşdur [6, s. 15]. Onun fikrincə, ekoloji turizm səyahət və təbiətə qayğı ilə yanaşmanın vəhdətini təşkil edir, flora və fauna nümunələrinin mühafizəsinə köməklik göstərməklə onlarla tanış olmaq və onları öyrənməyin sevincini birləşdirməyə imkan verir. Ekoloji turizm anlayışı mənə etibarilə yerli flora və fauna, qeyri-canlı təbiət abidələrinə qayğı ilə yanaşmaqdan ibarətdir. Ekoloji turizm 1990-cı ildə rəsmi status aldı və bununla da özünün illik beynəlxalq “Annual World Congress on Adventure & Ecotourism” simpoziumunu keçirmək hüququna malik oldu [7, s.18].

Alimlər və turizm mütəxəssisləri tərəfindən ekoturizmə verilən təriflər müxtəlifdir. Ekoturizm, ilk növbədə bütün dünyada milli və təbiət parkları, qoruqlar və digər mühafizə olunan təbii ərazilər kimi tanınan xüsusi saxlanmış ərazilərə səyahətlər və səfərlərdir. İkincisi, ekoturizm ətraf mühitə mənfi

təsirin zəif olması ilə fərqlənir. Ona görə də onu «yumşaq turizm» adlandırırlar. Məhz bu xüsusiyyətinə görə ekoturizm xüsusi mühafizə olunan təbii ərazilərdə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadədə təcrübi cəhətdən turizmin yeganə növü sayılır. Üçüncüsü, ekoturizm müəyyən, kifayət qədər ciddi davranış qaydaları olmasını tələb edir ki, bunlara əməl edilməsi həmin sahənin müvəffəqiyyətli inkişafı üçün əsas şərtidir. Dördüncüsü, ekoturizm yerli icmalara təkcə xidməti personal kimi işləmək deyil, həm də mühafizə olunan ərazilərdə yaşamaqda davam etməyi, təbiətdən istifadəni təmin edən ənənəvi təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmağı təklif edir [5, s. 19]. Təbiidir ki, ekoturizm əhali üçün müəyyən gəlir gətirir və sosial-iqtisadi inkişafa təsir edir. Ekoturizmi adi turizmdən fərqləndirən beşinci xüsusiyyət irəli sürülür. Belə ki, ekoturizm səyahətçilər üçün istirahət, əyləncə və ekoloji təhsilin vəhdəti olan turizmdir [7, s. 12]. Həmçinin ABŞ-ın Ekoturizm Cəmiyyəti tərəfindən də ekoloji turizmə tərif verilmişdir. Bu tərifə görə, ekoturizm – nisbətən toxunulmamış təbiətə ekosistemin bütövlüyünü pozmadan, həmin ərazinin təbii və mədəni-etnik xüsusiyyətləri haqda təəssürat əldə etmək məqsədilə səyahətdir ki, bu da təbiətin mühafizəsi yerli əhali üçün əlverişli iqtisadi şərait yaradır. Deməli, ekoturizm iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun və əlverişlidir. Ekoloji turizm – ekoloji ehtiyatlara istiqamətlənməni, turizmin ekolojiliyi isə ekoloji təhlükəsizlik və ya dayanıqlılığı ifadə edir [10, s. 24].

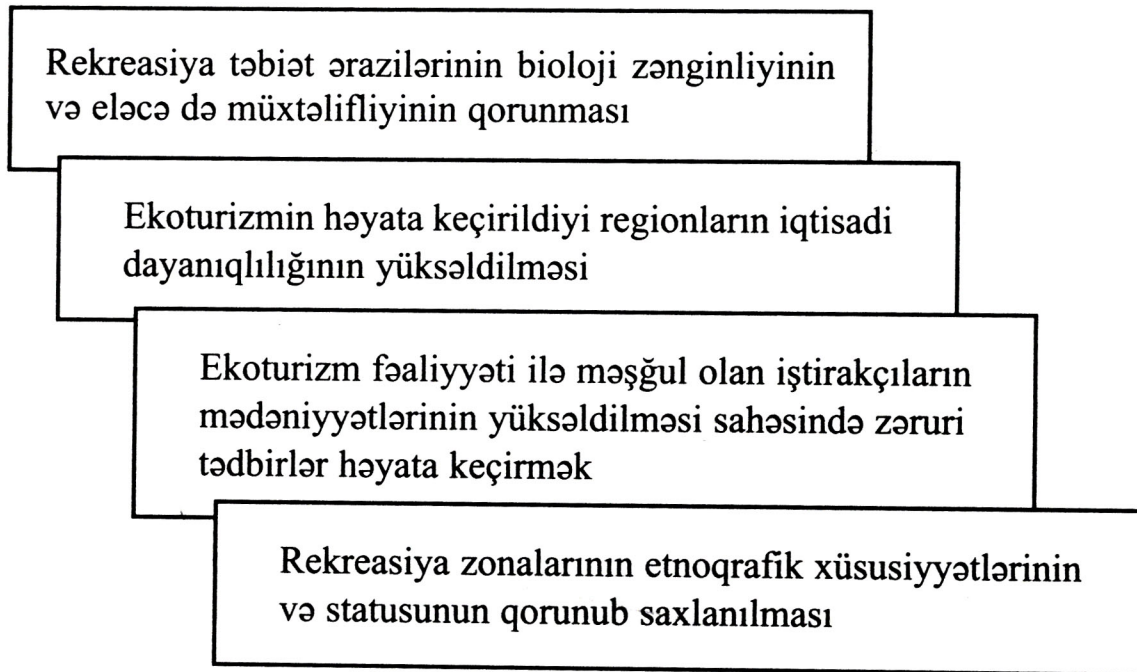
Azərbaycanın təbii ekoloji turizm sahəsində gerçək potensial imkanlara malik olması danılmaz bir faktdır. Çox maraqlı və potensial ekoturizm ehtiyatları ilə zəngin dövlət olaraq onun ərazisinin yarısından çoxunu qum landşaftları (yarımsəhralar və dağlıq çöllər həmçinin dağətəyi) əhatə etməkdədir. Coğrafi və təbii şəraitin rəngarəngliyi, unikalığı və zənginliyi burada fauna, floranın növü kimi müxtəlifliyinin rəngarəngliyinə şərait yaratmışdır.

Ekoturizmin ölkəmizdəki mövcud potensialı kimi başqa bir fakt olaraq isə Yer üzündə mövcud olan on bir iqlim tipinin doqquzunun Azərbaycanda təsadüf etməsini göstərmək olar. Bu amil Azərbaycanda çox zəngin biomüxtəlifliyin formalaşmasında hər zaman mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə təqribən 4500 ali bitki növü yayılması onu göstərir ki, Qafqazın çox yaxşı bitki aləminin növ tərkibinin təxminən yarısından çoxunu, daha dəqiq deyəcək olursaq 64 %-ni təşkil etməkdədir [3, s. 26]. Bunların 240-ı reliktdən və endemik növlər hesab olunur. Respublikamızın “Qırmızı kitab”ına 141 nadir, nəslə kəsilmə təhlükəsi olan bitki növü daxil olunmuşdur. Respublikamızda yayılan fauna növləri: 14000 həşəratkimilər, 123 balıq, 9 sudaquruda yaşayanlar, 54 sürünənlər, 99 məməli ilə 360 quş olmaqla, bunlardan 108 növ “Qırmızı kitab”a daxil edilmişdir [8, s.45].

Ekoturizm sahəsi Azərbaycan üçün xüsusi bir əhəmiyyət daşıyır. Dünyanın istənilən nöqtəsində Qafqazdan, xüsusilə də Azərbaycandan söz düşəndə, ən çox danışılan mövzu onun təbiəti, yeraltı və yerüstü sərvətləri olur. Vətəni-

miz Azərbaycan Qafqaz və Kiçik Asiya, Qara dəniz və Xəzər dənizi regionunda qədim mədəniyyətə, Avropada ən zəngin bioloji müxtəlifliyə malik olan ölkələrdən biri olaraq fəvqəladə əhəmiyyətli təbii irsə malikdir. Azərbaycan ərazisində 9 iqlim zonası üzrə 4500 növə kimi ali bitkilər qeydə alınmışdır ki, bu da Qafqazın növ tərkibinin 64%-ni, keçmiş ittifaqın bütün florasının 24%-ni təşkil edir. Azərbaycan ərazisində üç unikal dağ sistemi, mineral bulaqlar və relikt meşələr vardır ki, bunlar ölkəmizi ekoloji turizm cəhətdən cəlbedici edir [5, s. 56].

Cədvəl 1. Ekoturizmin əsas baza prinsipləri [6]

Ekoturizmin yaranmasına və formalaşmasına iki mühüm amil təsir etmişdir. Həmin amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Turizmin getdikcə kütləviləşməyinin güclənməyi səbəbindən təbiətə antropogen təsirin artmağı;
- Mədəni-tarixi turizm ehtiyatlarının çoxalmağı.

Yuxarıda qeyd olunan bu amillər, turistlərin sayının artım sürətindən asılı olaraq, onlara mütənasib olaraq artır. Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının Ümumdünya Turizm Təşkilatının proqnozlarına əsaslanaraq, görürük ki, XXI əsrdə turistlərin mövcud tələbatları ilə bu tələbatların ödənilməsi arasında müəyyən ziddiyyətlər yaranır və bu ziddiyyətlərin səviyyəsi artım tempi ilə inkişaf edir. Odur ki, mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, turist qruplarının cari və potensial tələbatlarının ödənilməsinin təmin olunması istiqamətində ekoturizm fəaliyyəti göstərən müəssisələrdə, turoperator və turagentliklərdə müəyyən preventiv tədbirlər həyata keçirilir [6, s.76].

Dünya təsərrüfatında qloballaşma çoxaldıqca, Yerin coğrafi strukturunda da neqativ təsirlər və proseslər artım tempi ilə inkişaf etmişdir. Bura xüsusi olaraq aşağıdakıları aid etmək olar: iqlimin dəyişməyi, ekoloji sistemin tarazlığının pozulmağı, biomüxtəlifliyin məhv olması, hava, torpaq, suyun çirklilik dərəcəsinin çoxalmaqda davam etməyi, insanların təsiri ilə təbiətin-“yoxsullaşması”, əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşmağının idarə olunmamağı ilə sosial-iqtisadi inkişafın eyni olmaması, ərzaq təhlükəsizliyi və əhalinin sağlamlığı, təbii sərvətlər ilə enerji resurslarının tükənməsi təhlükəsi və s [3, s.62]. Qlobal dəyişikliklərə görə Alman Məşvərət Şurası dünyanın müxtəlif ərazilərində və regionlarında qlobal təkrar olunan proseslərin və problemlərin tipik modelini təklif etmişdir. Sözügedən Məşvərət Şurası təbiətdə baş verən deqredasiya proseslərini xəstəliklərə analogi olaraq sindrom kimi təsnifatlaşdırmışlar: utilizasiya, tullantı və inkişaf sindromu [11, s. 15].

- Utilizasiya sindromu dedikdə, rekreasiya inkişafı ilə əlaqədar ətraf mühitə və yaxud da təbiətə vurulan zərər başa düşülür. İqtisadi ədəbiyyatlarda bəzən bu sindrom Saxalin sindromu kimi də tanınır.

- İnkişaf sindromu dedikdə isə, adekvat olmayan üsul və vasitələrlə landşaftın ekoloji pozulması hesabına iqtisadiyyatın inkişafı, başqa sözlə desək ekoloji standartı nəzərə almamaq şərti ilə iqtisadiyyatın sürətli inkişafı prosesi başa düşülür. İqtisadi ədəbiyyatlarda isə Aral və ya Asiya pələngi sindromu kimi tanınır.

- Tullantılar sindromu dedikdə isə idarə oluna bilən və yaxud da idarə oluna bilməyən tullantıların basdırılması ilə əlaqədar olaraq ətraf mühitin deqredasiyası prosesi başa düşülür. İqtisadi ədəbiyyatlarda isə daha çox damping siyasəti kimi tanınır.

Qeyd olunan sindromların yaranması ilə əlaqədar olaraq dünya ölkələrində həmin sindromların aradan qaldırılmasına həsr olunan beynəlxalq konfransların da sayı durmadan artmağa başladı. 1999-cu ildə bütün dünyada üzrə 400-dən artıq elmi tədqiqat işi. Araşdırma dərc olunmuşdur. Genişmiqyaslı tədqiqatlar və araşdırmalar nəticəsində Beynəlxalq Millətlər Təşkilatına məxsus Ümumdünya Turizm Təşkilatı, Səyahətlər və turizmlər üzrə Şura və Yaşıl Dünya təşkilatı vasitəsilə 21-ci əsrdə turizmin davamlı inkişaf konsepsiyası: “Səyahət ilə turizm sənayesi üçün 21-ci əsr gündəliyi” işlənilib hazırlandı və onun icrası üçün lazımi tədbirlər həyata keçirildi. . O, turizm üzrə milli idarələr, turist, ticarət təşkilatları, eyni zamanda turist xidmətləri istehlakçılarına yönəldilmişdir. Konsepsiya 14 iyunda 1992-ci ildə BMT-nin ətraf mühit ilə inkişaf problemlərinə görə Konfransında (Braziliya. Riode-Janeyro şəhərində) 182 dövlətin qəbul etmiş olduğu “Səyahət ilə turizm sənayesi üçün 21-ci əsr gündəliyi” olmaqla ətraf mühitin qorunmağına Dünya 19 çağırışı oldu [4, s. 13]. Həmin konfrans indi bütün bəşəriyyətin ətraf mühitin qorunması problemi ilə sosial-iqtisadi inkişaf prosesinə 2 ayrı sahə kimi baxmadığını göstərdi.

Bununla bağlı olaraq Konfransda gələcək 100 illik fəaliyyət planı qəbul olundu ki, o da “21-cı əsrin Gündəliyi” adıyla tanınaraq, əsas məqsəd və istək global miqyasda bütün dünya dövlətlərində keyfiyyətli ətraf mühit ilə sabit iqtisadiyyata çağırış sənədi kimi qəbul oldu. “21-cı əsrin Gündəliyi” bəşəriyyətin davamlı fəaliyyət konsepsiyasının cizgilərini müəyyənləşdirdi. Davamlı inkişaf söyləndikdə, turizm resurslarına və təbii ehtiyatlara zərər vermədən həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Buna isə yalnız ehtiyatların idarə olunan və onların bərpa olunması zamanı nail olmaq mümkün olur. Başqa sözlə desək, zəif sürətlə bərpa olunan ehtiyatlardan daha sürətli və tez bərpa edilən ehtiyatlara keçid vacibdir. Bəzi ölkələrdə ekoturizm üçün öz sertifikatlaşdırma proqramları var. Kosta Rika, məsələn, biznesin yerli ətraf mühitə təsirini balanslaşdırmaq üçün nəzərdə tutulan Davamlı Turizm Sertifikatını (CST) həyata keçirir. CST proqramı şirkətin təbii və mədəni resurslarla qarşılıqlı əlaqələrinə, yerli icmalarda həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə və digər inkişaf proqramlarına iqtisadi qatqılara yönəlib. CST, bir şirkətin fəaliyyətlərini necə davamlı olacağına əsaslanan bir reyting sistemi istifadə edir. Bu meyarlara əsasən şirkət davamlılığının gücünə görə qiymətləndirilir. Ölçmə indeksi 0-dan 5-ə, ən pis 0, ən yaxşı 5-dir [9].

Beləliklə, Azərbaycanda ekoloji mədəniyyətin və ekoturizmin inkişafına dəstək olmaq üçün Azərbaycan Ekoturizm Assosiasiyası təsis edilib. Azərbaycanda yeni ekoturizm konsepsiyası hazırlanıb. Ekoloji mədəniyyətin inkişafı və ekoturizm sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq edilməsi, ekoloji mədəniyyətin inkişafı və ekoturizm sahəsində dövlət, ictimai və özəl sektorlar tərəfindən həyata keçirilən milli və beynəlxalq layihələrə dəstək vermə istiqamətləri üzrə fəaliyyət göstəriləcək. Assosiasiya həm də davamlı turizm fəaliyyətlərinin inkişafını təşviq və təbliğ etməyi, ölkədə yeni ekoturizm (o cümlədən, açıq hava turizm fəaliyyətləri, sağlam və ekoloji qidalanma, aqroturizm, kənd turizmi, eko hotellər və eko qonaqpərvərlik sahələrində) məhsullarının hazırlanmasına dəstək vermək və onları beynəlxalq bazarlara çıxararaq Azərbaycanı ekoturizm ölkəsi kimi tanıtmağı nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. 2016-cı il 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanla təsdiq edilmişdir
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentin Fərmanı “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə, Bakı şəhəri, 4 avqust 1999-cu il
3. Ələkbərov U.K. İnküziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Təhsil, - 2018. - 216 s.

4. Ələkbərov U. K. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları: ali məktəblər üçün dərslik B.: Təhsil, 2013.- 222, s.
5. Buckley R. "Ecotourism". 2016.
6. David A.Fennell. "Ecotourism". 2017
7. David Weaver. "Ecotourism". 2014
8. Elmi-tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi, Davamlı inkişafın göstəricilər sisteminin statistik metodlarla tədqiqi, Bakı, 2017
9. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin rəsmi saytı (eco. gov. az)
10. Martha Honey. "Ecotourism and Sustainable Development". Second Edition. 2017
11. Сергеева Т. К. Экологический туризм. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2014.
12. Тарасенок А.В. Виды экологического туризма // Туризм и отдых, 2010, №21.

SUMMARY

ASSESSMENT OF POTENTIAL OPPORTUNITIES FOR ECOLOGICAL TOURISM IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN

Mustafayeva N.A.

*The Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, Associate Professor,
PhD in Biological Sciences*

Ensuring the sustainable development of Azerbaijan necessitates the creation of a balance between the sectors of the economy, the efficient use of labor, natural and material resources. Sustainability in tourism implies a positive balance of environmental socio-economic, cultural and educational aspects of the tourism industry. The recent measures taken to ensure the comprehensive socio-economic development of the country have also laid the foundation for the development of the non-oil sector. Azerbaijan has repeatedly stated that it sees the development of tourism as a priority in the non-oil sector of the economy, as part of its state policy and pays serious attention to the development of the tourism sector.

Recently, one of the fastest growing areas in tourism industry is eco-tourism. As one of the components of tourism, ecotourism has become a promising area for our country, and the state policy in this area has improved and turned into a strong potential for the development of the non-oil sector.

Keywords: *sustainable development, ecotourism, sustainable tourism, syndrome, potential*

РЕЗЮМЕ

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мустафаева Н.А.

*Доцент Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по биологическим наукам*

Обеспечение устойчивого туризма на сегодняшний день выдвигается в ряд первоочередных проблем в мировой практике управления туризмом, что представляет создание условий для его развития. Устойчивость в туризме подразумевает положительный баланс экологических, социально-экономических, культурных, просветительных аспектов туристической индустрии. Актуальность реализации идеи устойчивого развития в туристической деятельности обусловила необходимость популяризации данной концепции. Азербайджан обладает большим ресурсным потенциалом в сфере экотуризма. Усовершенствование и модернизация системы управления в дальнейшем будет способствовать укреплению устойчивого развития Азербайджана.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, экотуризм, устойчивый туризм, синдром, потенциал*